

ОРГАНІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ

УДК 340.12:347.96(477)(091)

М. Лоджук,

аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА: ВІД ІДЕЙ ПРОФЕСОРА ГЕОРГА ФРОММГОЛЬДА ДО ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 03.08.2006 року затверджено Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, а також зобов'язано ректорів забезпечити створення юридичних клінік та їх функціонування відповідно до цього Положення [1]. Даний наказ був прийнятий на виконання рекомендацій Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення з метою надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують соціального захисту і підтримки, та отримання студентами старших курсів юридичних спеціальностей практичних навичок юриста [2].

Однак, уже в липні 2007 року Міністерство освіти і науки України констатувало, що не всі вищі навчальні заклади України юридичного профілю спромоглися протягом року забезпечити створення та функціонування юридичних клінік відповідно до вказаного вище Положення [3]. В інформації цього міністерства про стан організації роботи зі зверненням громадян за I півріччя 2008 року було зазначено, що у 22 областях України налічувалося лише 45 юридичних клінік, які надавали безоплатні юридичні консультації та здійснювали правову освіту населення [4]. І це при умові, що в нашій державі на той період часу за різними джерелами було зареєстровано від 150 до 288 вищих навчальних закладів, які здійснювали підготовку правників [5].

Крім того, твердження про те, що клінічне навчання так і не набуло належного значення в нашій державі, знайшло своє відображення й в проєкті Концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні, підготовленому за сприяння програми «Ініціатива з верховенства права» Американської асоціації юристів (ABA / ROLI) [6].

Таким чином, незважаючи на більше ніж десятилітню історію появи перших юридичних клінік в Україні (у містах Київ, Донецьк, Одеса) [7; 8; 9], на активне лобювання та фінансову підтримку подальшого розвитку юридичної клінічної освіти зі сторони національних і міжнародних громадських організацій та благодійних фондів (зокрема, Асоціації юридичних клінік України, Міжнародного фонду «Відродження») [10], а також на наявність протягом останніх чотирьох років правового регулювання їх діяльності на рівні підзаконного нормативного акту, проблема належної організації роботи та функціонування таких клінік залишається актуальною.

У зв'язку з цим вагоме значення для дослідників юридичного клінічного руху має стаття німецького професора та доктора Георга Фроммгольда, ім'я якого сьогодні асоціюється із процесом появи та введення в юриспруденцію самого поняття «юридична клініка» [11]. Мова іде про статтю цього професора «Juristische Kliniken», опубліковану в «Німецькій юридичній газеті» у 1900 році [12], яка до теперішнього часу була доступною

для розуміння та аналізу вітчизняному науковцю лише як основна складова частина іншої аналогічної за своїм об'єктом дослідження статті професора О. А. Люблінського [13].

Вивченню окремих питань з історії появи та розвитку юридичного клінічного руху в Україні, нормативного та структурного забезпечення функціонування юридичних клінік при вищих навчальних закладах нашої держави, принципів і напрямків діяльності таких клінік в останні роки приділили увагу вчені-фахівці з різноманітних галузей правової науки: В. Молдован, Р. Качавець, В. Єлов, М. Дулеба, А. Галай, М. Пашковський, С. Молібог, В. Стаднік, В. Бігун, В. Гончаренко, А. Чернега, В. Самолук, С. Нечипорук, О. Орлова та ін. Крім того, значна кількість вітчизняних науковців досліджували певні аспекти діяльності юридичних клінік у своїх працях, присвячених проблематиці надання безоплатної правової допомоги в Україні.

Метою цієї статті є здійснення порівняльного аналізу сучасного стану функціонування та організації діяльності юридичних клінік України із пропозиціями німецького професора Фроммгольда, викладеними у його статті «Juristische Kliniken» ще у 1900 році.

Завдання статті полягає в співставленні основних ідей цього німецького вченого про необхідність введення клінічного способу освіти в юриспруденцію, про взаємопов'язані соціальну та навчальну ролі юридичної клініки для суспільства, про належну організацію роботи такої клініки, вимоги до її керівника та студентів-клініцистів із відповідними нормами Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України.

Не ставлячи за мету дати детальний опис навчального процесу в юридичній клініці, професор Фроммгольд у досліджуваній статті запропонував звернути увагу на наступні важливі моменти функціонування та організації діяльності юридичних клінік, а саме:

– на необхідність запровадження таких клінік при юридичних навчальних

зкладах на зразок існування медичних клінік при медичних університетах. Професор Фроммгольд писав, що «якщо перенести практику поєднання навчання з наданням безпосередньої медичної допомоги хворому на юриспруденцію, то згідно з нею теоретик-правник матиме безпосереднє спілкування з людиною, яка потребує юридичної допомоги. Тобто ще під час навчання студент мав би справу з безпосередньою «правничою патологією»;

– на професійні вимоги до керівників юридичними клініками та їх моральні якості, «які повинні бути високо освіченими та кваліфікованими спеціалістами з солідним багажем теоретичних знань в галузі приватного та публічного права й адміністрування», а також «уміти з розумінням поставитися до проблем малозабезпечених людей, проявляти терпіння до них і працювати з повною віддачею»;

– на неможливості суміщення керівництва юридичною клінікою із будь-якою іншою діяльністю («перебування на посаді керівника клініки не треба суміщати з виконанням будь-яких інших академічних та викладацьких зобов'язань, не кажучи вже про заняття юридичною практикою на посаді судді чи адвоката, оскільки і без того доводитиметься виконувати чималий обсяг роботи»);

– на дотриманні «конфіденційності під час вирішення будь-яких юридичних справ» та на обов'язковості «відвідування студентами юридичної клініки із попереднім складенням юридичного іспиту»;

– на необхідності «обмеження на початковому етапі кількості активних учасників (клініцистів) при необмежній кількості слухачів, подальшого залучення молодих помічників як кураторів для підтримки діяльності керівника юридичної клініки»;

– на першочерговості «здобуття студентами-клініцистами знань при вирішенні юридичної справи в рамках юридичної клініки та відсутності установлених строків її вирішення, оскільки важливо не якомога швидше завершити розгляд юридичної справи, а

ретельно вивчити, розглянути та проаналізувати її».

Також професор Фроммгольд зазначив про необхідність «використання в подальшому досвіду, набутого завдяки практичній роботі юридичної клініки, для подолання труднощів з організацією в ній навчального процесу». Рекомендації цього вченого щодо діяльності юридичних клінік не лише були позитивно сприйняті, але й пройшли своєрідну апробацію протягом одного століття та сьогодні є основою функціонування таких клінік, визначеною на нормативному рівні (в тому числі й в Україні).

Так, відповідно до п. 1.1 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, така клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів. Більше того, підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей та забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги є метою та основним завданням клініки (п. 2.1 та п. 2.2 цього Положення).

Як вбачається з п. 3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, діяльність клініки повинна здійснюватися за принципами поваги до права, справедливості, людської гідності, спрямованості на захист прав і свобод людини, гуманізму, законності та верховенства права, об'єктивності, безоплатності надання правової допомоги, конфіденційності, компетентності та добросовісності.

Керівник юридичної клініки, у відповідності з п. 4.2 зазначеного Положення, призначається на посаду рішенням керівника вищого навчального закладу за поданням керівника факультету, інституту, філії тощо. Необхідну методичну і теоретичну підтримку студентам-консультантам у вирішенні питань про прийнятність справи, її направлення до студента, у забезпеченні теоретич-

ної підготовки, яка є складовою програми клінічної освіти студента, а також контроль за діяльністю студентів на відповідність правової допомоги вимогам законодавства і професійної етики здійснюють викладачі-куратори, завідувачі секторами та інші особи: адміністратор, методисти, лаборанти тощо (п. 4.5 цього Положення).

Відповідно до п. 4.4 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, консультантами юридичної клініки є студенти старших курсів, що навчаються за напрямом «Право» та надають правову допомогу під керівництвом викладачів-кураторів, а їх прийняття до такої клініки здійснюється на основі конкурсного відбору, умов якого встановлюються клінікою. Студент-консультант юридичної клініки зобов'язаний, зокрема: відвідувати теоретичні заняття, семінари, тренінги, брати участь в інших заходах, що проводяться в межах роботи клініки; вести справи з дотриманням етичних норм та збереженням конфіденційності; чергувати в клініці за встановленим графіком, брати участь у консультуванні громадян і т. д. (п. 5.3 вказаного Положення).

На вищий навчальний заклад, згідно з п. 6.1 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, покладено обов'язок надати для юридичної клініки приміщення, умови якого дозволяють розташувати засоби та матеріальні ресурси, необхідні для організації навчального процесу, здійснення приймання відвідувачів з метою надання правової допомоги, а також забезпечити клініку комп'ютерами, які дозволяють працювати з правовими базами даних, мережею Інтернет, засобами телефонного зв'язку, меблями, канцелярським приладдям тощо. Також саме за рахунок коштів вищих навчальних закладів, грантів міжнародних та українських організацій, благодійних внесків громадян і організацій та інших джерел, не заборонених чинним законодавством України, здійснюється фінансування такої клініки (п. 7 цього Положення).

Крім того, як уже зазначалося вище, більша частина статті «Juristische Kliniken» професора Фроммгольда була перекладена на російську мову та взята за основу професором О. А. Люблінським в його праці «О «юридических клиниках». Российское понимание термина «юридическая клиника», опублікованій у січні 1901 року.

Проте, поза увагою російського вченого залишилося декілька фактів, відзначених професором Фроммгольдом у статті «Juristische Kliniken», які сьогодні мають вагомe значення при подальшому дослідженні історії розвитку юридичних клінік як складового інституту реформування вищої юридичної освіти.

По-перше, дискусії щодо доцільності використання терміну «юридична клініка» в галузі правової освіти велися ще під час обговорення питання проведення реформи юридичного навчання на 4-му з'їзді юристів Німеччини у 1864 році. Зокрема, на цих зборах професор Гнейст застерігав від можливого нерозуміння цього поняття зі сторони громадськості та просив уникати вживання слова «клініка», оскільки складалося враження, «начебто юриспруденція являє собою певне хронічне захворювання», а таке дивне й неправильне тлумачення могло б викликати радше заперечення, ніж схвалення.

Згодом дедалі частіше термін «юридична клініка» почали використовувати в розумінні практики залучення студентів до юридичного освоєння конкретних життєвих ситуацій, що пов'язано із авторитетом іншого німецького вченого Адольфа Штольцеля, та порівнюючи юриспруденцію з медициною в частині поєднання теорії з практикою в особі викладача-практика, про що наголошував Отто Фішер.

Однак, більш вдалим у цьому відношенні, на думку професора Фроммгольда, було використання терміну «юридична клініка» з огляду на існування аналогічних навчальних медичних закладів, які своєю діяльністю не тільки надавали студентам додаткові знання, а й безкоштовну медичну допомогу хворим. Саме у закладах такого типу при

навчанні студентів як найкраще спостерігався процес поєднання теорії та практики.

По-друге, запровадження юридичних клінік сприяло б значною мірою вирішенню питання надання на безоплатній основі правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Дослідження у цьому напрямку, які проводилися датськими вченими в Копенгагені та продовжились згодом у Німеччині, показали наявність подвійної функції у подібних правничих інституціях: забезпечення юридичної підтримки особам, які потребують юридичної допомоги, але не спроможні оплатити послуги професійних юристів, та сприяння поєднанню теорії з практикою в процесі навчання студентів-юристів. У зв'язку з цим в професора Фроммгольда виникла ідея поширення правових знань серед широких верств населення, яка була особливо актуальною в зв'язку з запровадженням нового законодавства і могла бути ефективно реалізованою саме в такий спосіб.

Зокрема, правниче об'єднання Копенгагена протягом 1897–1898 років розглянуло 22 043 звернень громадян, а в місті Ессені (Німеччина), де невпинно зростала кількість осіб, які користувалися юридичними послугами, у 1893 році усну консультацію отримали щонайменше 11 071 осіб, письмову — 1 986 осіб. Саме тому професор Фроммгольд дійшов висновку, що лише держава соціального спрямування здатна виділити асигнування на діяльність юридичних клінік.

По-третє, існування таких клінік, на думку професора Фроммгольда, покляло б врешті-решт край розповсюдженню нелегальних консультантів та «народних» адвокатів й що, з огляду охоплення широких верств малозабезпеченого населення, не тільки б не завдало шкоди адвокатурі та нотаріальній діяльності, а й позбавило їх, як і суддів, від зайвого навантаження.

Як бачимо, пропозиція професора та доктора Георга Фроммгольда про необхідність введення нового способу клінічної освіти поруч із традиційним

академічним викладанням права для студентів-правників знайшла не лише позитивну оцінку та підтримку серед його колег у Німеччині, але й здобула великої популярності практично в усіх розвинутих країнах світу, в тому числі й в сучасній Україні. Саме ідеї цього німецького вченого щодо організації роботи та функціонування юридичних клінік були взяті за основу в діяльності таких клінік в нашій державі, а в подальшому повністю відображені в Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України.

Ключові слова: вища юридична освіта, юридична клініка, юридичний клінічний рух, правова допомога.

У статті здійснено порівняльний аналіз сучасного стану функціонування та організації діяльності юридичних клінік України із основними ідеями німецького професора та доктора Георга Фроммгольда, викладеними у його статті «Juristische Kliniken» у 1900 році.

В статтє осуществлен сравнительный анализ современного состояния функционирования и организации деятельности юридических клиник Украины с основными идеями немецкого профессора и доктора Георга Фроммгольда, изложенными в его статье «Juristische Kliniken» в 1900 году.

In the article it is carried out a comparative analysis of a modern state of function and activity organization of Law clinics of Ukraine with ideas of German Professor, Doctor George Frommhold, laid out in his article «Juristische Kliniken» in 1900.

Література

1. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти та науки України від 03.08.2006 р. // Офіційний вісник України — 2006. — № 32.
2. Роль громадських приймалень та юридичних клінік по наданню правової допомо-

ги населенню : рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення Міністерства юстиції України від 01 листопада 2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.legalclinics.org.ua/zakony/zakony.php?menuitem=zakony&zakon=тии>. — Назва з екрану.

3. Про основні завдання вищих навчальних закладів України на 2007/2008 навчальний рік : Лист Міністерства освіти і науки України від 03.07.2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://euroosvita.net/?category=15&id=317>. — Назва з екрану.

4. Аналітична доповідь про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2008 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2009_1/09_01. — Назва з екрану.

5. Стефанчук Р. О. Юридична освіта і наука в Україні: чи все гаразд? / Р. О. Стефанчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 9. — С. 18–31.

6. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні : проект. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3358>. — Назва з екрану.

7. Молдован В. В. Юридична клініка : Навч. посіб. / В. В. Молдован, Р. С. Качавець. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 224 с.

8. Єлов В. А. Юридична клініка : Навч. посіб. / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. — К. : Школяр, 2004. — 315 с.

9. Ківалов С. Прямa мова : Інтерв'ю / Розмову вів Тарас Федюк. — О. : Юрид. л-ра, 2004. — 208 с.

10. Дулеба М. Допоможе і навчить юридична клініка / М. Дулеба // Урядовий кур'єр. — 2006. — № 242. — С. 5.

11. Єлов В. Коли вуз готуватиме юристів, а не «випускників»? / В. Єлов // Право України. — 2004. — № 1. — С. 132–136.

12. Frommhold G. Juristische Kliniken / G. Frommhold // Deutsche Juristen-Zeitung. — 1900. — № 5. — С. 448–450.

13. Люблинский А. О «юридических клиниках». Российское понимание термина «юридическая клиника» / А. Люблинский // Журнал Министерства Юстиции. — 1901. — С. 175–181.